

Tom 12/2020, ss. 235-257

ISSN 0860-5637

e-ISSN 2657-7704

DOI: 10.19251/rtnp/2020.12(13)

www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Grzegorz Radomski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0001-6843-6693

Sylwia Łukasik-Gębska

Wyższa Szkoła Bankowa w Warszawie

PROBLEMATYKA REFORM OŚWIATY I WYCHOWANIA W LATACH 70. I JEJ REPERKUSJE W PRASIE STOWARZYSZENIA PAX

THE PROBLEM OF EDUCATIONAL REFORMS AND UPBRIN- GING IN THE 1970S AND THEIR REPERCUSSIONS IN THE PRESS OF THE PAX ASSOCIATION

Streszczenie:

Celem artykułu jest prezentacja poglądów wychowawczych Stowarzyszenia PAX. Poszukiwano odpowiedzi na pytania dotyczące: inspiracji ideowych, stosunku publicystów do idei wychowania socjalistycznego, sposobów realizacji idei wieloświatopoglądowości w odniesieniu do szkolnictwa i edukacji. Istotne było zwrócenie uwagi na kwestie związane z organizacją szkolnictwa oraz warunkami bytowymi nauczycieli. Główna hipoteza tekstu zakłada, że

wspomniane stowarzyszenie w pełni aprobowało ogłoszone przez władze zasady wychowawcze. Stanowisko to wyraźnie odbiegało od idei propagowanych przez środowiska katolików skupionych wokół grupy „Znak” dążących do zaakcentowania roli chrześcijaństwa w edukacji. W pracy wykorzystano przede wszystkim prasę stowarzyszenia, a zwłaszcza „Słowo Powszechne” oraz materiały wspomnieniowe. Uzupełniające znaczenie miały materiały archiwalne. Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w pracy była analiza świadectw myśli politycznej oraz analiza dyskursu.

Słowa kluczowe: PAX, wychowanie, edukacja, myśl polityczna, dydaktyka, prasoznawstwo

Abstract:

The purpose of this article is to present the educational beliefs of the PAX Association. Answers were sought to questions concerning: ideological inspirations, publicists' attitude to the idea of socialist upbringing, ways of realizing the idea of multiple world views in relation to schooling and education. It was important to pay attention to issues related to the organization of education and the living conditions of teachers. The main hypothesis of the text assumes that the mentioned association fully approved of the educational principles announced by the authorities. This position clearly differed from the ideas propagated by the Catholic circles gathered around the “Znak” group, which aimed to emphasize the role of Christianity in education. The work was based primarily on the association's press, particularly “Słowo Powszechne” and memoirs. Archival materials were of supplementary importance. The basic research method used in the study was the analysis of the testimonies of political thought and the analysis of discourse.

Keywords:

PAX, upbringing, education, political thought, didactics, press studies

WPROWADZENIE

Zmiany, jakie zachodziły w drugiej połowie lat sześćdziesiątych w Polsce wskazywały na niedostateczną wydolność funkcjonującego szkolnictwa polskiego, dlatego zagadnienia związane z oświatą stały się jedną z najważniejszych

dziedzin zainteresowania władz i społeczeństwa oraz kluczowym zagadnieniem będącym przedmiotem dyskusji w środkach masowego przekazu. Dostrzegano wiele wad ówczesnego systemu, które zostały ujęte w *Raporcie o stanie oświaty w PRL*¹. Celem raportu była diagnoza stanu oświaty w Polsce oraz wypracowanie rekomendacji do dalszej pracy, która miałaby udrożnić system. Przy sporządzeniu raportu pracował powołany w 1971 roku Komitet Ekspertów², w skład którego wchodził przedstawiciel świata nauki oraz działacze społeczni, m.in. prof. Jan Szczepański (przewodniczący), Michał Godlewski, Czesław Kupisiewicz, Zofia Kietlińska (zastępcy przewodniczącego), Wincenty Okoń, Bogdan Suchodolski, Antoni Rajkiewicz, Maria Łopatkowa, Lech Tomaszewski, Tadeusz Wiloch³. Dokument wskazywał na konieczność podjęcia kolejnych reform oświaty w Polsce. Najważniejszym celem reformy systemu szkolnego miało być [...] *uczynienie go czynnikiem dynamizowania rozwoju gospodarki i społeczeństwa we wszystkich dziedzinach [...] aktywności człowieka*⁴. W opublikowanym w 1973 roku raporcie wskazano m.in. na potrzebę przygotowywania dzieci i młodzieży do współdziałania w pomnażaniu dziedzictwa kulturowego narodu. W opinii ekspertów powinno się odejść od kształcenia wąsko specjalistycznego na rzecz rozwoju indywidualnych zainteresowań i uzdolnień oraz wdrażać dzieci i młodzież do samodzielnego i ustawicznego kształcenia i samodoskonalenia. Wdrażanie reformy miało być uzależnione od warunków kadrowych, materialnych i organizacyjnych⁵. Eksperti pracujący nad raportem zaproponowali cztery podstawowe zadania modernizacji oświaty. Pierwsze dotyczyło przygotowania ludzi wykwalifikowanych do podejmowania wyzwań gospodarczych i kulturalnych w prężnie rozwijającej się rzeczywistości socjalistycznej, drugie obejmowało przygotowanie do życia społecznego, czyli *kształtowanie świadomości społecznej w szerokim rozumieniu tego słowa, integrującej naród i wskazującej mu przyszłą drogę rozwoju, a także formowanie indywidualnych postaw patriotyczno-obywatelskich*⁶, trzecie zakładało przygotowanie do życia kulturalnego, czwarte traktowało o wielostronnym rozwoju jednostki dla

¹ *Raport o stanie oświaty w PRL*, PWN, Warszawa 1973.

² Komitet Ekspertów został powołany 30 stycznia 1971 z inicjatywy Biura Politycznego KC PZPR przez ministra oświaty i szkolnictwa wyższego Henryka Jabłońskiego.

³ M. Strzelecka, *Trudne kompromisy...* dz. cyt., s. 216.

⁴ *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, s. 189.

⁵ C. Kupisiewicz, *Projekty reform edukacyjnych w Polsce*, PWN, Warszawa 2006, s. 117-119.

⁶ *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973, PWN, s. 20.

dobra indywidualnego i zbiorowego. Zdaniem ekspertów nowy model systemu szkolnego *musi mieć wbudowane mechanizmy samoadaptacji i samodoskonalenia, musi być pozbawiony sztywności i tendencji do skostnienia*⁷, a czytelnym tego przejawem będą: monitorowanie systemu edukacji przez instytucje badawcze, podejmowanie działalności eksperymentalnej i innowacyjnej zmierzającej do optymalizacji kształcenia i wychowania, doskonalenie kompetencji kadry pedagogicznej, samodoskonalenie we współpracy z rodzicami oraz elastyczne podejście do sposobu finansowania systemu szkolnego.

W efekcie podejmowanych działań 13 października 1973 roku sejm podjął *Uchwałę w sprawie systemu edukacji narodowej*. Przyjęta ustawa zapowiadała reformy strukturalne, organizacyjne i programowe, które miały na celu upowszechnianie szkolnictwa średniego. Wprowadzanie reformy miało przebiegać w dwóch etapach: przygotowawczym i wdrożeniowym. Pierwszy etap przeznaczono na opracowanie nowych programów nauczania oraz na prace eksperymentalne i organizacyjne. Drugi etap, czyli wdrażanie reformy, miał się rozpocząć najpóźniej od 1978 roku uruchomieniem I klasy szkoły dziesięcioletniej⁸. W procesie kształcenia podkreślano następujące zalety proponowanych zmian: podmiotowość ucznia, integrację kształcenia i wychowania, łączenie teorii z praktyką oraz różnicowanie treści i form kształcenia. Projektowana reforma zakładała dwa cykle kształcenia w obrębie powszechnej szkoły średniej.

W związku z uchwałą: *Rząd został zobowiązany do przedstawienia w 1975 roku projektu ustawy o systemie edukacji narodowej oraz zapewnienia środków finansowych i inwestycyjnych niezbędnych do przebudowy tego systemu*⁹. Proponowana koncepcja szkolnictwa zakładała zapewnienie nauki dla dzieci przedszkolnych i szkolnych (klasy I-III) blisko miejsca zamieszkania, naukę dla części uczniów w szkołach filialnych w klasach I-VIII, naukę dla najstarszych roczników w pełnej 10-letniej szkole, naukę dla uzdolnionych zawodowo w szkołach

⁷ Tamże, s. 188.

⁸ *Przebudowę tę zaczęto w roku 1978, dążąc do wprowadzenia szkoły dziesięcioklasowej ogólnokształcącej, która miałaby być przedłużona poprzez wprowadzenie dwuletniego studium specjalizacji kierunkowej. W roku 1980 poprzez rząd, a w 1982 poprzez Sejm zmiana ta została wstrzymana. Konsekwencją tego był powrót do stanu rzeczy zawartego w Ustawie z dnia 15 lipca 1961 roku; C. Kupisiewicz, *Projekty reform edukacyjnych w Polsce*, PWN, Warszawa 2006, s. 16-18.*

⁹ C. Banach, *Blaski i cienie polskiej edukacji w XX wieku* [w:] „Przegląd Historyczno-Oświatowy. Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego poświęcony sprawom oświaty i wychowania”, Rok XLIV 1-2 (171-172), 2001, s. 8.

na podbudowie siedmiu, ośmiu lub dziewięciu klas, 2-letnie szkoły ze specjalizacjami kierunkowymi (po 10 latach nauki)¹⁰.

W prowadzonych od połowy lat sześćdziesiątych dyskusjach brali udział przedstawiciele Stowarzyszenia PAX¹¹. Celem artykułu jest prezentacja poglądów wychowawczych wspomnianego środowiska. Poszukiwano odpowiedzi na pytania dotyczące: inspiracji ideowych, stosunku publicystów do idei wychowania socjalistycznego, sposobów realizacji idei wieloświatopoglądowości w odniesieniu do szkolnictwa i edukacji. Istotne było zwrócenie uwagi na kwestie związane z organizacją szkolnictwa oraz warunkami bytowymi nauczycieli. Główna hipoteza tekstu zakłada, że wspomniane stowarzyszenie w pełni aprobowało ogłoszone przez władze zasady wychowawcze. Stanowisko to wyraźnie odbiegało od idei propagowanych przez środowiska katolików skupionych wokół grupy „Znak” dążących do zaakcentowania roli chrześcijaństwa w edukacji. W pracy wykorzystano przede wszystkim prasę stowarzyszenia, a zwłaszcza „Słowo Powszechne” oraz materiały wspomnieniowe. Uzupełniające znaczenie miały materiały archiwalne. Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w pracy była analiza świadectw myśli politycznej oraz analiza dyskursu.

¹⁰ B. Wągner, *Strategia wychowawca w PRL*, dz. cyt., s. 159.

¹¹ Brak jak dotychczas pełnego opracowania historii i koncepcji tego stowarzyszenia. Patrz przykładowo: B. Bankowicz, *Stowarzyszenie PAX: między rzeczywistością socjalizmu realnego a utopią socjalizmu wieloświatopoglądowego*, [w:] *Doktryny, historia, władza. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniwiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, Kraków 2009, s. 37-48; A. Dudek, *Program stowarzyszenia PAX. Realizm, koniunkturalizm czy utopia?*, „Politeja” 2013, nr 3, s. 69-78; A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990; A. Jaszczuk, *Ewolucja ideowa Bolesława Piaseckiego 1932-1956*, Warszawa 2002; K. Dworaczek, *Stowarzyszenie PAX wobec Solidarności i Niezależnego Zrzeszenia Studentów*, [w:] R. Ptaszyński, T. Sikorski, *Senus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy- aktywność- myśl. Studia i szkice*, Toruń 2014, A. Micewski, *Współbrzdzić czy nie klamać? PAX i Znak w Polsce 1945-1976*, Paryż 1979; K. Busse, *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944-1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, pod red. T. Ruzikowskiego, Warszawa 2017, s. 69-100; G. Radomski, *Stan wojenny jako fałszywa alternatywa wobec interwencji sowieckiej. Polska lat 1980-1982 w ocenie Ryszarda Reiffa*, [w:] *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje*, pod red. W. Polaka, A. Czwołka, Toruń 2008, s. 71-80; *Komu służył PAX. Materiały z sympozjum Od PAX-u do Civitas Christiana zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana 30-31 stycznia 2008*, pod red. S. Bober, Warszawa 2008.

KONCEPCJA ROZWOJU SZKOLNICTWA W ŚRODOWISKU STOWARZYSZENIA PAX

Zaproponowane w *Raporcie o stanie oświaty w PRL* zadania wpisywały się w wizję oświaty rekomendowaną przez Stowarzyszenie PAX, w którego opinii należało przeprowadzić gruntowną reformę pedagogiczną systemu edukacji narodowej na miarę *najbliższych i perspektywicznych potrzeb naszego narodu i państwa*¹², bazując na wnioskach z raportu. Uważano, że należy elastycznie podejść do struktury systemu kształcenia i stworzyć model, w którym zarówno szkoły techniczne, zawodowe, jak i ogólnokształcące tworzyłyby równe szanse dostępu do świata wartości kulturowych, cywilizacyjnych i ideowych, czyli moralność, oświata i praca muszą stanowić zintegrowany układ edukacyjny. Solidaryzowano się z wnioskami z *Raportu...* o potrzebie odciążenia materiału nauczania z wiedzy encyklopedycznej na rzecz kształtowania umiejętności myślenia, wyszukiwania informacji, współdziałania i rozwiązywania problemów. W pełni identyfikowano się z potrzebą rozbudzania wszechstronnych zainteresowań uczniów i potrzebą uczenia się przez całe życie¹³.

„Słowo Powszechne” poświęciło cały numer 246 z 1973 roku na omówienie różnych aspektów proponowanych zmian. W zamieszczonym na stronie tytułowej artykule *W dwudziestą rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej* zrelacjonowano obrady sejmu, podczas których mówcy wypowiadali się na temat dalszego rozwoju oświaty i wychowania¹⁴. Głos zabrał również przedstawiciel PAX-u, Bolesław Piasecki, który podkreślił takie zalety nowej reformy, jak integracja kształcenia i wychowania oraz dążenie do zapewnienia związku pomiędzy postępowaniem w zdobywaniu wiedzy przez jednostkę a jej rozwojem moralnym. W dalszej części przemówienia mówił o potrzebie promowania wychowania patriotycznego. W celu wzmocnienia wychowawczej roli rodziny postulował zwiększenie przez państwo pomocy, zwłaszcza rodzinom wielodzietnym¹⁵, ponadto zakładał, że każda rodzina powinna wypełniać swój obowiązek oświatowo-wychowawczy, kierując się wskazaniem patriotycznego zaangażo-

¹² *Oświata i nauka w koncepcjach i działaniu Stowarzyszenia PAX*, Warszawa 1984, s. 69.

¹³ M. Braun-Gałkowska, *Funkcje wychowawcze rodziny. Na marginesie raportu o Stanie Oświaty*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1973, nr 4, s. 50.

¹⁴ *W dwudziestą rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej*, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246, s. 1.

¹⁵ Problem rodzin wielodzietnych został dokładniej przedstawiony w artykule K. Drozd, *Rodziny wielodzietne*, „SP” z dnia 5 XI 1973, nr 264, s. 5.

wania i pracą dla socjalistycznego budownictwa. Za ogromną wartość nowej ustawy uznał korelatywność *patriotyzmu i postępu*, co w przekonaniu Piaseckiego było wyrazem *współczesnej, zbiorowej mądrości narodu*. Zaproponował ideę uczenia się przez całe życie, co miało zapobiegać fali wtórnego analfabetyzmu zawodowego. Podkreślał rolę Kościoła jako autorytetu moralno-wychowawczego, który powinien akceptować ideologiczne, socjalistyczne zaangażowanie wiernych¹⁶. Założenia nowej reformy w większości zyskały poparcie przedstawicieli koła PAX¹⁷.

Również Rada Stowarzyszenia PAX do spraw Kultury i Nauki pozytywnie wypowiadała się na temat projektu reformy, podkreślając jej walor trwałości, gdyż została ona poprzedzona *głębokim rozeznaniem naukowym i społecznym*¹⁸. W opinii Rady reforma powinna mieć charakter całościowy: strukturalny i programowy oraz kompleksowy, czyli obejmować również takie obszary, jak: odpowiednie przygotowanie kadry nauczycielskiej, zabezpieczenie pomocy dydaktycznych i podręczników oraz wyposażenie materiałowo-techniczne szkół dostosowane do nowych rozwiązań programowych. Zaproponowano alternatywność w sposobie wyboru podręczników przez nauczycieli, dopuszczano również duży margines elastyczności nauczycieli w sposobie interpretacji i wyboru treści istotnych z perspektywy wychowania patriotycznego i kształtowania osobowości ucznia. Zwrócono uwagę na współpracę z uczelniami wyższymi, szczególnie w aspekcie ciągłości programowej *nie tylko przyszłych szkół 10-letnich i 2-letnich, lecz także studiów wyższych, tworząc jednolity i jasny organizacyjny i pragmatycznie system oświaty, nauki, zgodny z potrzebami narodu w nowoczesnym, rozwiniętym państwie socjalistycznym*¹⁹. Za najważniejsze aspekty nowej reformy oświaty uznano:

- *przewodnią rolę języka polskiego, który ma spełniać funkcję filaru całej szkolnej humanistyki,*
- *potraktowanie matematyki jako drugiego istotnego filaru szkolonej edukacji, na której mają się opierać pozostałe przedmioty matematyczno-*

¹⁶ B. Piasecki, *W sprawie jedności kształcenia i wychowania, świeckości szkoły, w sprawie rodziny*. Przemówienie sejmowe Bolesława Piaseckiego, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246, s. 3.

¹⁷ *Uroczyste posiedzenie Sejmu w sprawie dalszego rozwoju oświaty i wychowania*, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246, s. 1-4.

¹⁸ *Nad reformą oświaty i wychowania*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 71.

¹⁹ Rada Stowarzyszenia PAX ds. Nauki i Kultury, *Uwagi w sprawie reformy oświaty i szkolnictwa podstawowego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 76.

-przyrodnicze,

- uwzględnienie w procesie nauczania techniki i wychowania przez pracę i dla pracy²⁰.

W opinii Rady szczególnie edukacja humanistyczna (polonistyczna i historyczna) odgrywały kluczową rolę w procesie wychowywania obywatelskiego i patriotycznego, dla którego *jednym z najważniejszych elementów [...] jest budzenie dumy narodowej i ambicji narodowej*²¹, a to od początku działalności Stowarzyszenia PAX stanowiło najważniejszy przedmiot zainteresowania analizowanego środowiska. *Podstawowym obowiązkiem rozszerzonej szkoły średniej – pisał Mieczysław Kurzyna – jest kształcić młodych Polaków jako tych, którzy z jednej strony będą znali przeszłość i terażniejszość własnego narodu i jego kultury, a z drugiej będą rozumieli perspektywy rozwoju i miejsce własnego kraju w przyszłym świecie*²². Dlatego w prowadzonych dyskusjach podejmowano problem wychowania narodowego oraz uwolnienia oświaty od bycia narzędziem politycznej walki, co w realiach socjalistycznych często skazane było na deklaratywność.

Stowarzyszenie PAX w składanych deklaracjach podkreślało, że *edukacja narodowa jest dziełem wspólnym całego narodu i musi całemu wieloświatopoglądowemu społeczeństwu stwarzać wielowymiarowe pola satysfakcji i rozwoju*²³, zatem powinna służyć jedności narodowej i państwowej. Nie może być terenem politycznych podziałów nauczycieli i uczniów, musi być terenem rzeczywistego wychowania patriotycznego, czyli narodowego i państwowego jednocześnie, czemu miałyby służyć dobrze zorganizowana edukacja humanistyczno-społeczna. W artykule *Dlaczego optymizm czytamy: Patriotyzm polski w epoce kształtowania się świadomości narodowej i budowania zrębów państwowości polskiej* wyrażał się przede wszystkim w poparciu dla zjawisk kulturalnych i politycznych, służących przyspieszaniu procesu krzepnięcia tej państwowości. A więc władza monarchy wzmacniana przez religię jednoczącą i wzbogacającą naród o nowe treści kul-

---

²⁰ Nad reformą oświaty i wychowania, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX”, 1977, nr 3/16, s. 72-73; B. Komorowski, *Problemy wychowania patriotycznego i obywatelskiego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1979, nr 3, s. 10.

²¹ B. Komorowski, *Problemy wychowania patriotycznego i obywatelskiego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1979, nr 3, s. 10.

²² M. Kurzyna, *Na przykładzie języka polskiego*, „Zorza” 1976, nr 37.

²³ *Oświata w koncepcjach Stowarzyszenia PAX*, dz. cyt. s. 83.

*turalne*²⁴. W dalszej części artykułu autor podkreśla takie cechy Polaków, jak: chłonność kulturalną, samodzielność myślenia, wielość źródeł inspiracji światopoglądowych. Model patriotyczny, któremu Stowarzyszenie PAX było wierne przez cały okres swojej działalności, promowano również poprzez prezentacje szkół, które realizują taki wzorzec wychowawczy²⁵.

Nauczanie historii i języka polskiego miało więc w uczniach nie tylko *kształcić i rozbudzać zamiłowanie do trwałego dorobku kultury narodowej*²⁶, ale, dzięki doświadczeniom przeszłości, wprowadzać młode pokolenie w złożony system kultury politycznej. Dlatego postulowano zwiększenie, zaproponowanej w projekcie, liczby godzin przeznaczonych dla obu przedmiotów oraz jakościową ocenę programów nauczania. W aspekcie nauczania języka polskiego podkreślano potrzebę rozwijania kompetencji komunikacyjnych i estetycznych oraz właściwy dobór lektur *ilustrujących w sposób reprezentatywny bogactwo literatury narodowej, a zarazem uwzględniających wielość motywacji twórców dzieł z różnych kręgów etyczno-kulturowych, w tym z kręgu kultury chrześcijańskiej*²⁷. Zgłoszono potrzebę uzupełnienia zaproponowanej w projekcie listy lektur o takie pozycje, jak *Dziady cz. III, Wesele, Lalka i Odprawa posłów greckich* oraz zrezygnowania z usystematyzowanego kursu historii literatury na rzecz pragmatycznego wykorzystywania informacji o epoce w celu dogłębnej analizy realizowanych tekstów²⁸. Pisano też o potrzebie zmniejszenia polonistice etatowego wymiaru godzin i odejścia od uniformizmu²⁹. Program nauczania języka polskiego stał się również osiłą dyskusji, która rozgorzała na łamach „WTK”, a w której udział wzięli: prof. Eugeniusz Sawrymowicz z UW, mgr Anna Józwiak z Pracowni Języka Polskiego Instytutu Programów Szkolnych, dr Maria Nagajowa z Instytutu Języka Polskiego UW, mgr Józef Porajski, nauczyciel języka polskiego w Liceum Ogólnokształcącym im. Jarosława Dąbrowskiego³⁰. Respondenci poszukiwali odpowiedzi na pytania o sposoby efektywnego prowadzenia nauki

²⁴ J. Szczawiński, *Dlaczego optymizm?* „WTK” z dnia 9 X 1966, nr 41, s. 1-3.

²⁵ *Szkoła, która uczy patriotyzmu*, „SP” z dnia 10 X 1973, nr 242, s. 7.

²⁶ *Nad reformą oświaty i wychowania*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 73.

²⁷ Rada Stowarzyszenia PAX ds. Nauki i Kultury, *Uwagi w sprawie reformy oświaty i szkolnictwa podstawowego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 78.

²⁸ Z. Zdrojkowska, *Język polski w zreformowanej szkole*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 82; J. Górski, *Trudne zadanie nauczycieli* „SP” z dnia 13 XII 1976, nr 283, s. 3.

²⁹ J. Górski, *Trudne zadanie nauczycieli* „SP” z dnia 13 XII 1976, nr 283, s. 4.

³⁰ *Ogary poszły do lasu*, „WTK” 1976, nr 12.

o języku. Wśród zgłaszanych propozycji znalazł się zapis o potrzebie organizowania wewnętrznej integracji wewnątrzprzedmiotowej, czyli łączenia kształcenia literackiego, kulturowego i językowego. Sceptycznie odnoszono się do pomysłu zastępowania nauki literatury wiedzą o środkach masowego przekazu. Z niepokojem wypowiediano się na temat przeładowania treści programowych z języka polskiego zagadnieniami z zakresu technicznych elementów kultury. Podkreślano wychowawczą rolę literatury polskiej³¹.

W celu popularyzacji podstawowych założeń nowego projektu reformy oświaty publicystyka paxowska zaangażowała się w dyskusje nad planowaną reorganizacją szkolnictwa. Na łamach wydawanych przez PAX pism publikowano wypowiedzi przedstawicieli świata nauki, przytaczano relacje sejmowe i tworzono panel do wymiany podglądów nie tylko bezpośrednio zainteresowanym badaczom tematu, ale też szerszym kręgom społecznym, komentowano nowe projekty i na bieżąco informowano czytelników o planowanych zmianach. W kręgu zainteresowań znalazły się programy nauczania i podręczniki oraz edukacja obywatelska, dla której trampoliną miała być edukacja historyczna. Wokół programów nauczania zainicjowano ogólnopolską dyskusję z udziałem nauczycieli oraz środowisk naukowych³². W panelu dyskusyjnym dla czytelników publikowano wywiady z twórcami nowych rozwiązań programowych. Z wywiadu, którego udzieliła Janina Górską z Instytutu Programów Nauczania wynika, iż nowe programy nauczania w szkole średniej (przedmiotem rozmowy jest program nauczania matematyki) nie są kompatybilne z programami w szkole podstawowej, mają inną terminologię i inne obciążenie treściowe. Rozmówczyni za najważniejszy cel uznała podmiotowe traktowanie ucznia i samodzielność w dochodzeniu do wiedzy: *Chcielibyśmy kształtować umiejętności myślenia samodzielnego i logicznego zarazem myślenia krytycznego i refleksyjnego [...]. Chodzi też o to, żeby odkryć pasję odkrywczą, rzetelność, zdyscyplinowanie i pewien upór w dążeniu do osiągnięcia rezultatów*³³. W kwestii wychowania fizycznego zwrócono uwagę na takie walory nowego programu nauczania wychowania fizycznego, jak: intensyfikacja zajęć i odejście od infantylności form i treści

³¹ A. Jackowski *Zwierciadło wydarzeń*, „WTK” 1976, nr 16, s. 5; J. Krzyżanowski, *Uczy przeszłości narodu*, „WTK” 1976, nr 16, s.5; B. Suchodolski, *Kształcenie uczuć i wyobraźni*, „WTK” 1976, nr 20; J. Szczypta, *Podręczniki puchną, uczniowie garbacieją*, „WTK” 1976, nr 20.

³² Wnioski zawiera: *Sprawozdanie z ogólnopolskiej dyskusji nad założeniami organizacyjno-programowymi nowego systemu oświaty oraz wstępnymi wersjami programów dziesięcioletniej szkoły średniej*, Warszawa 1977.

³³ K. Drozd, *Matematyka w klasie I*, „SP” z dnia 15 IX 1975, nr 203, s. 5.

na rzecz usportowienia dzieci oraz wychowawczy aspekt zajęć zmierzający do wytworzenia u ucznia kultury sportowej³⁴.

NAUKI HISTORYCZNE W MODELU WYCHOWAWCZYM I DYDAKTYCZNYM PAX-U

W publicystyce paxowskiej edukacja historyczna zajęła najwięcej miejsca w rozważaniach nad kształtem przyszłej szkoły, zarówno w aspekcie dydaktycznym, jak i wychowawczym *ze względu na olbrzymią jej rolę w rozwoju świadomości narodowej, w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia, w kształtowaniu postaw obywatelskich, w zrozumieniu genezy wielu zjawisk społecznych, politycznych, gospodarczych oraz kulturalnych współczesnego świata w wyjaśnianiu szeregu naszych uwarunkowań*³⁵. W 1976 roku na łamach prasy paxowskiej rozgorzała dyskusja na temat miejsca, roli i programu historii w szkole 10-letniej, którą zainicjowało opublikowanie w „Wiadomościach Historycznych” dwóch projektów programów nauczania historii³⁶; pierwszy opracowany przez Instytut Programów Szkolnych Ministerstwa Oświaty i Wychowania, drugi przez Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego³⁷. Oba doczekały się wielu bardziej lub mniej przychylnych recenzji, przy czym nie bez znaczenia dla opinii o programach było opublikowanie przez ministerstwo projektu ramowych planów nauczania, w których godziny na realizację historii zostały znacznie okrojone o 1/3 w stosunku do dotychczasowego wymiaru godzin.

Pisma Stowarzyszenia PAX informowały czytelników o etapach prac programowych, zwracano uwagę na zalety i wady planowanych rozwiązań. Zgodnie z nową koncepcją nauczania historii naukę tego przedmiotu miał zainicjować kurs propedeutyczny w klasie IV mający na celu wzbudzenie zainteresowa-

³⁴ A. Drzycimski, *Co z w-f w szkole?*, „SP” z dnia 18X 1973, nr 249, s. 3.

³⁵ J. Kardaszewicz, *Prasa Stowarzyszenia PAX o programach historii*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX”, 1977, nr 3/16, s. 97.

³⁶ Prace nad projektem miały odbywać się w trzech etapach. W pierwszym (1975) wypracowano dwa projekty programów nauczania, program IPS oraz UW, w drugim (1976) powołany został Zespół Przedmiotowy Historii, który opracował ostateczny, eksperymentalny projekt wdrożony w latach (1978-1981, trzeci ewaluacyjny etap nie został dokończony w wyniku wycofania się Ministerstwa Oświaty ze zmian strukturalnych. Szerzej: J. Maternicki, *O nowy kształt edukacji historycznej*, Warszawa 1984.

³⁷ Szersze omówienie programów w artykule: J. Kardaszewicz, *Największy problem...*, „WTK” z dnia 22 VIII 1976, nr 34; A. Szomański, *Reforma nieustająca*, „WTK”, 1976, nr 38.

nia przeszłością, rozbudzenie wyobraźni historycznej i zapoznanie z prostymi pojęciami historycznymi; od klasy V zaplanowano układ chronologiczny od starożytności do 1975 r. Po raz pierwszy historia nauczana miała być systemem linearnym, nie koncentrycznym³⁸, co publicystyka „Kierunków” skomentowała w następujący sposób: *Historia jest dyscypliną, która w chronologii nauczania nie hierarchizuje się od spraw podstawowych do bardziej skomplikowanych, jak matematyka, fizyka czy chemia. Przyswojenie wiadomości o początkach państwa polskiego wymaga podobnych kwalifikacji intelektualnych, co wiedza o przebiegu II wojny światowej. Stąd konieczność powtarzania w programie nauk tych samych okresów. W pierwszej fazie w sposób dostępny dla umysłowości dziecka, w drugiej już na poziomie kandydata do dojrzałości [...]. Taka metoda nie wydaje się dostatecznie uzasadniona, groziubożeniem ogólnej kultury umysłowej ucznia*³⁹.

W dyskusjach nad kształtem nauczania historii ważny głos zabrał Janusz Jasiński⁴⁰, który krytycznie wypowiedział się na temat zmniejszenia w ramowych planach nauczania liczby godzin na realizację historii, co w pewnym stopniu przełożyło się na jego opinię na temat programu IH UW, który był *dalece niepraktyczny, prawie że utopijny* ze względu na jego przeładowanie treściami z historii powszechnej. Zdaniem badacza autorzy akademicy zastosowali zbyt wiele skrótów w historii ojczystej, co spowodowało, że zabrakło w programie ważnych tematów, m.in. hołdu pruskiego⁴¹. Zaproponowane do realizacji treści uznał za zbyt obszerne na czterdziestopięciominutową jednostkę lekcyjną. Z kolei Zofia Libiszowska zwróciła uwagę na naukowość i nowoczesność programu zespołu dydaktyków akademickich, który *wprowadzał elementy najnowszych osiągnięć metody statystycznej i porównawczej. Program opracowany przez ministerstwo miał charakter bardziej tradycyjny, uwzględniał jednak w większym stopniu możliwości warsztatu pracy, odległego od katedr uniwersyteckich, nauczyciela i poziom umysłowy jego młodych uczniów*⁴². W opinii działaczy stowarzyszenia PAX program z historii powinien zachować w skali 1:1 proporcje pomiędzy

³⁸ A. Wernic, *O miejsce historii w nowej szkole*, „SP” z dnia 25/26 IX 1976, nr 219, s. 2; A. Wernic, *Program nauczania nadal otwarty*, „SP” z dnia 9-10 X 1976, nr 230, s. 3; Z. Libiszowska, *Refleksje posejmikowe*, „SP” z dnia 2 XI 1976, nr 250, s. 2.

³⁹ W. Janicki, *Reforma o edukacji narodowej*, „Kierunki” z dnia 27 VI 1976, nr 26.

⁴⁰ Janusz Jasiński - pracownik Instytutu Historii PAN, prezes Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie, redaktor naczelny Komunikatów Warmińsko-Mazurskich.

⁴¹ W. J. Jasińscy, *Wokół problemów historii w szkole dziesięcioletniej*, „SP” z dnia 13 X 1976, nr 233, s. 1-2.

⁴² Z. Libiszowska, *Refleksje posejmikowe*, „SP” z dnia 2 XI 1976, nr 250, s. 2.

historią Polski a historią powszechną. Ponadto w programie nauczania nie może zabraknąć obiektywnego wskazania roli Kościoła Katolickiego w naszych tysiącletnich dziejach. Zwrócono również uwagę na szersze potraktowanie tematyki stosunków Polski z krajami ościennymi oraz wzbogacenie treści programów o historię lokalną.

Tematyka świadomości historycznej znalazła swoją kontynuację w artykule *Miejsce historii w nowej szkole. Patriotyczne zaangażowanie, umiłowanie Ojczyzny tkwi głęboko w historii Polski, a wywodzi się z szacunku dla przeszłości własnego narodu i znajomości rodzimych dziejów. Tę więź patriotyzmu z historią obserwować można niemal od zarania naszej państwowości*⁴³. A. Wernic konsekwentnie pisał o potrzebie *odkurczania* programu historii z tematyki dotyczącej spraw gospodarczych, co było konsekwencją rozwoju gospodarczego, i – zdaniem autora – błędnego przekonania, że w dobie rewolucji przemysłowej należy patrzeć w przyszłość, nie przeszłość, a to właśnie przeszłość kształtuje młode pokolenia. Pamięć o walkach narodowowyzwoleńczych, o bohaterstwie i porażkach minionych pokoleń uruchamia emocjonalny aspekt, który kształtuje właściwe postawy wśród młodzieży. Nauczanie historii powinno uczyć logicznego i społecznego myślenia, gdyż świadomość procesów *historycznych, wyciąganie z nich wniosków, to chyba sens najważniejszy tej nauki*⁴⁴.

Publicyści analizowanego środowiska szeroko relacjonowali Ogólnopolską Konferencję Naukową, czyli Sejmik Historyków, która odbyła się w Kaliszu. W duchu założeń paxowskich przywołano wypowiedzi przedstawicieli świata nauki, którzy zwracali uwagę na rolę historii w procesie wychowania patriotycznego. W przytoczonej w artykule wypowiedzi prof. Stefana Kieniewicza czytamy: *Programy szkolne we wszystkich krajach świata wypowiadają się bardziej lub mniej otwarcie, że nauka historii powinna przyczynić się do kształtowania postawy obywatelskiej młodzieży: powinna więc wychowywać przy pomocy odpowiednio dobranych obrazów przeszłości*⁴⁵. Zdaniem badacza tematu jednym z komponentów programu nauczania powinny być najważniejsze procesy historyczno-społeczne liczące się we współczesnej rzeczywistości. Podczas konferencji omówiono również wizję nauczania historii w przyszłej szkole 10-letniej, która

⁴³ A. Wernic, *O miejsce historii w nowej szkole*, „SP” z dnia 25/26 IX 1976, nr 219, s. 1.

⁴⁴ E. Marchocki, *Szkola obywatelskiej postawy*, „SP” z dnia 8 XI 1976, nr 255, s. 3.

⁴⁵ A. Wernic, *Program nauczania nadal otwarty*, „SP” z dnia 9-10 X 1976, nr 230, s. 3.

będzie dużym wyzwaniem dla nauczycieli, ze względu na zmniejszoną liczbę godzin przeznaczonych na ten przedmiot.

Środowisko PAX-u zaaranżowało również liczne dyskusje z przedstawicielami świata nauki. Na łamach prasy wypowiadali się profesorowie: Jerzy Dowiat, Marian M. Drozdowski, Jerzy Łojek, Janusz Jasiński, Aleksander Krawczuk, Zofia Lubiszewska, Władysław Czapliński, Jerzy Serczyk oraz nauczyciele różnych typów szkół⁴⁶. W prowadzonych rozmowach wybrzmiewał temat nowoczesnej edukacji obywatelskiej, której gwarantem jest dobrze zorganizowana edukacja historyczna, oparta na *nowoczesnej, krytycznej refleksji na temat mechanizmów rozwoju społecznego, konfliktów i integracji społecznych, miejsca własnego narodu w kulturze światowej, źródłach klęsk, porażek, a także sukcesów*⁴⁷. Krytycznie wypowiadano się na temat linearnego nauczania historii, którego mechaniczne stosowanie niesie zagrożenie przytłaczania ważnych wydarzeń historycznych informacjami o współczesności. Podkreślano, że programy zbyt szeroko traktują historię polityczną i gospodarczą. Rozmówcy artykułowali wagę właściwej organizacji lekcji, która powinna uruchamiać wyobraźnię i myślenie problemowe⁴⁸, co wpisywało się w paxowską wizję reformowania edukacji. Podkreślano rolę historii jako ważnego czynnika dla rozwoju cywilizacji europejskiej, gdyż [...] *Cała otaczająca nas rzeczywistość społeczna – czytamy w „WTK” – jest przecież wynikiem procesów historycznych, każde zjawisko społeczne posiada swą historyczną genezę, historia niezbędna jest też przy dokonywaniu większości porównań. Bez znajomości ogólnych praw życia społecznego, sformułowanych w oparciu o informacje dostarczone przez historię, bez znajomości przyczyn określonych zjawisk trudno wyobrazić sobie możliwość poznania aktualnej sytuacji społecznej, wybrać właściwe środki działania, opracować prognozy, wytyczyć realne cele. Przeszłość,*

⁴⁶ *Šluszne korekty*, rozmowa z prof. dr. hab. Władysławem Czaplińskim, „SP” z dnia 8 XI 1976, nr 255, s. 3; *Za dyskusją nad całokształtem edukacji historycznej*, rozmowa z prof. dr. Marianem M. Drozdowskim, „SP” z dnia 30/31 X 1976, nr 248; *Nauka historii - szkołą pięknej wyobraźni*, rozmowa z prof. Aleksandrem Krawczukiem, „SP” z dnia 16/17 X 1976, nr 236; *Zamilowanie do historii zaszczerpiła mi szkoła*, rozmowa z Karolem Bunschem, „SP” z dnia 20/21 XI 1976, nr 265; *W oczach praktyków* - wypowiedzi nauczycieli: dr. Edwarda Tomaszewskiego i Mariana Nowaka, „SP” z dnia 16 XII 1976, nr 286; *Większość propozycji została uwzględniona*, rozmowa z dr. Jerzym Centkowskim, kierownikiem Zakładu Przedmiotów Humanistycznych i Ideowych Instytutu Programów Szkolnych Ministerstwa O. i W., „SP” z dnia 29/30 I 1977, nr 23.

⁴⁷ *Za dyskusją nad całokształtem edukacji historycznej*, rozmowa z prof. dr. Marianem Drozdowskim, „SP” z dnia 30/31 X 1976, nr 248, s. 3-4.

⁴⁸ *Nauka historii - szkoła pięknej wyobraźni*, rozmowa z prof. dr. Aleksandrem Krawczukiem, „SP” z dnia 16/17 X 1976, nr 236, s. 1-2; *Historia w 10-latce - kilka wniosków*, „SP” z dnia 24-26 XII 1976, nr 233, s. 5.

teraźniejszość i przyszłość wiążą się bowiem ze sobą nierozzerwalnie⁴⁹. W wypowiedziach działaczy PAX-u wybrzmiewała również potrzeba powrotu do nauczania języka łacińskiego, który [...] *znakomicie pomaga i uzupełnia proces wychowania i myślenia logicznego*⁵⁰ oraz właściwego wyposażenia pracowni przedmiotowych w nowoczesne pomoce dydaktyczne⁵¹.

Analizowane środowisko widziało potrzebę rewizji istniejących treści nauczania w aspekcie humanistycznym. W jego opinii było to konieczne *do ukształtowania człowieka obywatela dla ustroju społecznego nie techniczno-ekonomicznego czy politycznego, lecz przyszłościowego ustroju społeczno-moralnego, który godzić może i musi dobro człowieka oraz jego instynkt wolności z organizacją społeczną i państwową. Idea ta powinna być bardziej widoczna w nauczaniu i wychowaniu, jak też w kryteriach oceniania szkół i uczelni, a także w całej polityce oświatowej państwa i innych środowisk edukacji narodowej*⁵². Proponowano odejście od encyklopedyzmu, gdyż wykształcenie ogólne *nie polega na opanowaniu jak największej liczby informacji, lecz na wyposażeniu umysłu w zasób pojęć stanowiących dobro powszechne w danej kulturze*⁵³.

W KIERUNKU NOWOCZESNEJ DYDAKTYKI

Dużo miejsca w dyskusjach o kształcie przyszłej szkoły publicystyka pałowska poświęciła nowoczesnemu nauczaniu. Jedną z form promocji stanowiło prezentowanie na łamach prasy szkół, które przyjmowały innowacyjne rozwiązania. Ważnym tematem było szkolnictwo eksperymentalne oparte na koncepcji pedagogicznej dr. Heliodora Muszyńskiego⁵⁴. Według niego ideał

⁴⁹ J. Wagner, *Współczesna rodzina polska*, „WTK” 1976, nr 16.

⁵⁰ *Rada Stowarzyszenia PAX ds. Nauki i Kultury, Uwagi w sprawie reformy oświaty i szkolnictwa podstawowego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16, s. 79; *Galia est omnis divisa* - rozmowa z Wandą Luciakową, „WTK” 1976, nr 5.

⁵¹ H. Kwiatkowski, *Nauczyciel historii i jego warsztat pracy*, „SP” z dnia 27/28 XI 1976, nr 271, s. 3; *W oczach praktyków* - wypowiedzi nauczycieli: dr. Edwarda Tomaszewskiego i Mariana Nowaka, „SP” z dnia 16 XII 1976, nr 286, s. 3.

⁵² *Oświata i nauka...*, dz. cyt., s. 81.

⁵³ J. Dowiat, *Historia w nowej szkole*, „WTK” z dnia 10 IX 1976, nr 38.

⁵⁴ Szerzej: H. Muszyński, *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972; M. Szalkiewicz, *Problematyka wychowania w koncepcji pedagogicznej Heliodora Muszyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, nr 21, s. 93-104.

wychowania socjalistycznego zakładał, [...] że ogół celów wychowania ukierunkowanego na kształtowanie postaw socjalistycznej osobowości sprowadza się do postaw decydujących o stosunku człowieka do świata⁵⁵. Wyróżnił sześć rodzajów postaw: wobec świata wartości, wobec społeczeństwa, wobec drugiego człowieka, wobec samego siebie, wobec kultury, wobec świata natury⁵⁶. Koncepcja pedagogiczna H. Muszyńskiego była różnie oceniana w środowiskach oświatowych. Zwracano uwagę na jej mało praktyczny aspekt i deklaratywność, z czym polemizowała publicystyka paxowska. W artykule *Eksperyment trwa* opisano szkołę w Międzyborzu organizującą pracę zgodnie z powyższym systemem pedagogicznym, który, w opinii autora, miał kształtować kompetencje uczniów w zakresie samorządności. W ramach eksperymentalnej edukacji wprowadzono zajęcia kompensacyjne dla uczniów słabszych, zniesiono drugoroczność w klasach I-IV, których cykl dydaktyczny został zamknięty na wzór szwedzki w szkole, podejmowano działania w kierunku profilowania klas ze względu na indywidualne predyspozycje i zainteresowania uczniów, co miało przełożyć się na większe efekty edukacyjne i wychowawcze. Dostosowano również godziny zajęć katechetycznych do rozkładu zajęć w szkole i w kilku punktach, co zapewniało dużą frekwencję na lekcjach religii⁵⁷.

Nauczanie eksperymentalne spragmatyzowano również do zapobiegania zjawiskom niepowodzeń szkolnych, szczególnie drugoroczności, tematowi bardzo bliskiemu działaczom paxowskim. W tym celu ograniczono liczbę zadawanych prac domowych, organizowano zajęcia wyrównawcze dla uczniów z problemami w nauce oraz wprowadzono nauczanie problemowo-zespołowe⁵⁸.

Publicyści środowiska paxowskiego często powracali do tematu unowocześniania procesu dydaktyczno-wychowawczego, który powinien być bardziej interesujący dla uczniów i wyzwalać w nich potencjał twórczy i zaangażowanie, gdyż najważniejszym celem edukacji jest rozwijanie głównych czynników osobowości człowieka, jego zdolności i talentów. Stosowane w procesie lekcyjnym z uczniami metody i formy pracy powinny wykształcać w nich gotowość i umiejętność kształcenia się przez całe życie. Wysuwano postulaty o polimetodowości nauczania oraz finansowym wzmocnieniu wszystkich instytucji

⁵⁵ *Komunizm. Idee-dyskursy-praktyki*, pod red. K. Chmielewskiej, A. Mrozik, G. Wołowca, Warszawa 2018, s. 116.

⁵⁶ H. Muszyński, *Ideal i cele wychowania*, Warszawa 1972, s. 10.

⁵⁷ K. Olejnik, *Eksperyment trwa*, „SP” z dnia 2 X 1973, nr 235, s. 3.

⁵⁸ Szerzej na ten temat w: M. Oryl, *Szkola na wsi eksperymentuje*, Warszawa 1968.

odpowiedzialnych za jakość kształcenia i wychowania. Naturalnym działaniem w tym zakresie było właściwe przygotowanie kadry pedagogicznej, gdyż od jej wiedzy, przygotowania metodycznego i zaangażowania zależał efekt edukacyjny, czyli temat, który od początku towarzyszył rozważaniom działaczy analizowanego stowarzyszenia⁵⁹. *Najważniejszym elementem i warunkiem powodzenia reformy szkolnictwa, a także pracy szkoły* – powiedział Mieczysław Kurzyna – *jest nauczyciel. A dobry nauczyciel to ten, który ma nie tylko wiedzę teoretyczną, ale jest także osobowością, którą cechuje osobista wartość moralna, zgodność postępowania z wyznawanymi zasadami, umiejętność pociągania młodzieży ku zasadom, które głosi, chęć pracy z młodzieżą*⁶⁰. Ogromną rolę nauczycieli dostrzegano również w aspekcie wychowania patriotycznego. Wśród respondentów pojawiały się głosy o potrzebie przywrócenia 5-letnich studiów historycznych⁶¹ oraz projekty kształcenia czynnych nauczycieli, którzy mogliby zwiększać swoje kwalifikacje na podyplomowych studiach, np. nauczyciele historii na podyplomowych studiach z nauk politycznych.

Środowisko paxowskie od początku swojej działalności podkreślało potrzebę wzmocnienia rangi nauczyciela (w aspekcie finansowym i kwalifikacyjnym), która w latach 70. ulegała dostrzegalnej degradacji ekonomicznej. Wzrost wymagań ze strony społeczeństwa oraz kolejne zabiegi reformatorskie spowodowały, że nauczyciele zaczęli *uciekać* z zawodu. W opinii Barbary Wagner problemy kadrowe zaostrzyły się w czasie realizacji reformy zapoczątkowanej ustawą z 1961 r. Do jednych z wielu przyczyn rezygnacji z zawodu należały: trudna sytuacja ekonomiczna, łatwość znalezienia pracy w innym zawodzie i zawyżone wymagania wobec nauczycieli przy minimalnych świadczeniach⁶². Jednym z działań, które miało podnieść rangę zawodu nauczyciela oraz poprawić ich warunki pracy i życia oraz poziom ideowy było opublikowanie 27 kwietnia 1972 r. ustawy *Karta praw i obowiązków nauczyciela*⁶³. Koło Poselskie PAX głosowało za przyjęciem ustawy. Jerzy Hągmajer, mówiąc o znaczeniu ustawy

⁵⁹ J. Szczawiński, *Kadry na miarę potrzeb*, „SP” z dnia 4 X 1973, nr 237, s. 3; *Za dyskusją nad całokształtem edukacji historycznej*, rozmowa z prof. dr. Marianem Drozdowskim, „SP” z dnia 3-/31 X 1976, nr 248, s. 3-4; J. Górski, *Trudne zadanie nauczycieli*, „SP”, 1976, nr 283, s. 3; E. Marchocki, *Szkola obywatelskiej postawy*, „SP” z dnia 8 XI 1976, nr 255, s. 3.

⁶⁰ M. Kurzyna, *Na przykładzie języka polskiego*, „Zorza” 1976, nr 37.

⁶¹ Z. Libiszowska, *Refleksje posejmikowe*, „SP” z dnia 2 XI 1976, nr 250, s. 2.

⁶² B. Wagner, *Problematyka wychowawcza...*, dz. cyt., 130.

⁶³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela, Dz. U. nr 16, poz. 114.

dla podniesienia poziomu wychowania i nauczania, podkreślił rolę osobowości nauczycieli, która w głównej mierze decyduje o jakości edukacji. [...] *Musi on być (osobowością) dla młodzieży, atrakcyjną, promieniującą wiedzą i wartościami charakteru*⁶⁴. W dalszej części przemówienia zwrócił uwagę na potrzebę kontynuowania wzorów wychowawczych wypracowanych w dobie staropolskiej, co służyło propedeutycznemu kreowaniu postaw nauczycielskich. W opinii Jerzego Hągmajera nauczyciel powinien nie tylko przekazywać program nauczania, lecz także wpajać młodym ludziom zasady polskiej szkoły patriotycznego myślenia i przekonania o tożsamości patriotyzmu i socjalizmu oraz kształtować internacjonalistyczne postawy, powinien *reprezentować taką postawę, która służy ogólnospołecznym i patriotycznym ideałom socjalizmu*⁶⁵. W ustawie znalazły się również zapisy dotyczące zakresu obowiązków nauczycieli, ich kwalifikacji, płac, wymiaru etatu, wysługi lat, przywilejów, urlopów. W obszarze ogólnorozwojowym i wychowawczym do obowiązków nauczyciela zaliczono:

- wychowywanie uczniów w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego,
- wpajanie im zamiłowania, szacunku do pracy, poczucia odpowiedzialności i dyscypliny społecznej,
- przekazywanie gruntownej wiedzy ogólnej i zawodowej,
- dbanie o wszechstronny rozwój ich zdolności,
- rozbudzanie zainteresowań i samodzielного myślenia,
- kształtowanie postaw czynnego współuczestnictwa w rozwoju gospodarki, kultury, życia społecznego⁶⁶.

Najważniejsze zmiany dotyczyły podnoszenia kwalifikacji zawodowych nauczycieli, w tym również kwalifikacji *ideowych i moralnych*. Zgodnie z nową ustawą władza uzyskała również prawo przeniesienia nauczycieli na emeryturę w wieku 55 lat (kobiety) i 60 lat (mężczyźni). W kwestii zatrudniania wprowadzono nową zasadę, zgodnie z którą nauczyciel *posiadający odpowiednie kwalifikacje, rozpoczynający pracę, otrzymywał mianowanie do odwołania, a po dwóch latach pozytywnie ocenionej pracy dostawał mianowanie na stałe*⁶⁷. Tym

⁶⁴ Karta Praw i Obowiązków Nauczycieli narzędziem doskonalenia edukacji narodowej. Przemówienie Jerzego Hągmajera - Koło PAX, „SP” z dnia 28.04.1972, nr 101, s. 6.

⁶⁵ Tamże, s. 6.

⁶⁶ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela, Dz. U. nr 16, poz. 114.

⁶⁷ B. Wagner, *Problematyka wychowawcza...*, dz. cyt., s. 127.

samym zrezygnowano ze składania egzaminów kwalifikacyjnych. Kolejnymi dostrzegalnymi przez PAX potrzebami w zakresie podnoszenia jakości pracy nauczycieli było racjonalne pragmatyzowanie kwalifikacji nauczycielskich oraz uzupełnienie braków kadrowych.

PODSUMOWANIE

Tematyka programów nauczania oraz roli nauczyciela w organizacji procesu dydaktycznego zajęła dużo miejsca w publicystyce paxowskiej w latach 70. Środowisko publicystów nie podejmowało krytyki założeń opracowanych przez władze związane z PZPR. Nie sygnalizowano też potrzeby wprowadzenia w większym zakresie do nauczania treści nawiązujących do chrześcijaństwa. Działacze analizowanego środowiska zwracali uwagę na takie aspekty, jak: odciążanie programów szkolnych, rozbudzanie zainteresowania rozwojem poznawczym, korelację kształcenia ogólnego i zawodowego, organizację kształcenia dla uczniów szczególnie uzdolnionych w kierunkach matematyczno-fizycznych oraz humanistycznych, które powinny zostać uwzględnione w programach nauczania nowej szkoły⁶⁸ oraz integrowanie obszaru dydaktycznego z wychowawczym, gdyż [...] *skuteczność oddziaływań szkoły jest w dużej mierze zależna do tego, jak dalece poczynania wychowawcze i dydaktyczne, podejmowane w jej pracy, zyskują współbrzmiający wyraz z działalnością rodziny przede wszystkim i wszystkich innych instytucji wychowujących*⁶⁹. W opinii działaczy należało dążyć do wprowadzenia w szkole zmian kompleksowych, gdyż wycinkowe zmiany, szczególnie w zakresie programowym i organizacyjno-strukturalnym, nie sprzyjały właściwemu procesowi edukacyjnemu oraz wyrównywaniu szans edukacyjnych, głównie mieszkańców wsi. Natomiast podstawowym komponentem, który miał największy wpływ na efekt edukacyjny i wychowawczy był i jest nauczyciel i o jego ekonomiczny i rozwojowy status należało się zatroszczyć. Zgłaszano również potrzebę włączenia w prace nad kolejnymi wersjami programów nauczania nauczycieli z dużym doświadczeniem praktycznym, a nie tylko naukowców badaczy, co zapobiegnie jednostronnemu spojrzeniu na treści programowe⁷⁰.

---

⁶⁸ J. Marlewski, *Co z tą oświatą* [w:] „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1982, nr 1/32, s. 121-122.

⁶⁹ K. Drozd, *Powszechna szkoła średnia*, „SP” z dnia 24 X 1973, nr 254, s. 3.

⁷⁰ *Język polski i historia w 10-latce*. Spotkanie dyskusyjne w Halinie, „SP” z dnia 26 X 1976, nr 244.

Wyrażano niepokój wynikający ze zmniejszonej liczby godzin w skali roku na realizację programów nauczania oraz postulowano położenie większego nacisku na historię kultury⁷¹. Podnoszenie wspomnianych kwestii wskazywało na próbę zaznaczenie swojej odrębności. W sytuacji utrudnień cenzuralnych udawało się też zwrócić uwagę na niektóre problemy nurtujące środowisko nauczycielskie. Nie zmienia to jednak faktu, iż głoszone koncepcje w niewielkim stopniu różniły się od dominującej linii wychowawczej i w niewielkim stopniu reprezentowały dążenia środowisk katolickich w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

Banach C., *Blaski i cienie polskiej edukacji w XX wieku*, [w:] „Przegląd Historyczno-Oświatowy. Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego poświęcony sprawom oświaty i wychowania”, Rok XLIV 1-2, 2001.

Bankowicz B., *Stowarzyszenie PAX: między rzeczywistością socjalizmu realnego a utopią socjalizmu wieloświatopoglądowego*, [w:] *Doktryny, historia, władza. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniwiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, Kraków 2009, s. 37-48.

Busse K, *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa*, [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944-1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, pod red. T. Ruzikowskiego, Warszawa 2017, s. 69-100.

Dudek A., *Program stowarzyszenia PAX. Realizm, koniunkturalizm czy utopia?*, „Politeja” 2013, nr 3, s. 69-78.

Dudek A., Pytel G., *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990.

Dworaczek K., *Stowarzyszenie PAX wobec Solidarności i Niezależnego Zrzeszenia Studentów*, [w:] R. Ptaszyński, T. Sikorski, *Senus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy-aktywność-mysł. Studia i szkice*, Toruń 2014.

Jaszczuk A., *Ewolucja ideowa Bolesława Piaseckiego 1932-1956*, Warszawa 2002.

Komunizm. Idee-dyskursy-praktyki, pod red. K. Chmielewskiej, A. Mrozik, G. Wołowca, Warszawa 2018, s. 116.

Komu służył PAX. Materiały z sympozjum Od PAX-u do Civitas Christiana zorganizowanego przez Katolickie Stowarzyszenie Civitas Christiana 30-31 stycznia 2008, pod red. S. Bober, Warszawa 2008.

---

⁷¹ R. Juszkiewicz, *Czy potrzebne eksperymenty*, „SP” z dnia 10 XI 1976, nr 257, s. 3.

- Kupisiewicz C., *Projekty reform edukacyjnych w Polsce*, PWN, Warszawa 2006.
- Łukasik-Gębska S., *Koncepcje edukacyjne i wychowawcze Stowarzyszenia PAX*, [w:] *Problematyka edukacji w polskiej myśli politycznej po 1989 roku*, red. Grzegorz Radomski, Płock 2019.
- Maternicki J., *O nowy kształt edukacji historycznej*, Warszawa 1984.
- Micewski A., *Współzrządzić czy nie kłamać? PAX i Znak w Polsce 1945-1976*, Paryż 1979.
- Muszyński H., *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972.
- Oryl H., *Szkoła na wsi eksperymentuje*, Warszawa 1968.
- Oświata i nauka w koncepcjach i działaniu Stowarzyszenia PAX*, Warszawa 1984.
- Radomski G., *Stan wojenny jako fałszywa alternatywa wobec interwencji sowieckiej. Polska lat 1980-1982 w ocenie Ryszarda Reiffa*, [w:] *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje*, pod red. W. Polaka, A. Czwołka, Toruń 2008, s. 71-80,
- Raport o stanie oświaty w PRL*, PWN, Warszawa 1973.
- Strzelecka M., *Trudne kompromisy: środowisko „Tygodnika Powszechnego” wobec reform systemu oświaty i wychowania w latach 1945-1989*, Toruń 2009.
- Szalkiewicz M., *Problematyka wychowania w koncepcji pedagogicznej Heliodora Muszyńskiego*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2016, nr 21, s. 93-104.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela, Dz. U. nr 16, poz. 114.
- Wagner B., *Strategia wychowawca w PRL*, Warszawa 2018.
- Artykuły
- „Słowo Powszechne”
- Drozd K., *Rodziny wielodzietne*, „SP” z dnia 5 XI 1973, nr 264.
- Drozd K., *Matematyka w klasie I*, „SP” z dnia 15 IX 1975, nr 203.
- Drozd K., *Powszechna szkoła średnia*, „SP” z dnia 24 X 1973, nr 254.
- Dzrycimski A., *Co z w-f w szkole?*, „SP” z dnia 18X 1973, nr 249.
- Górski J., *Trudne zadanie nauczycieli*, „SP” z dnia 13 XII 1976, nr 283.
- Historia w 10-latce- kilka wniosków*, „SP” z dnia 24-26 XII 1976, nr 233.

Jasiński W. J., *Wokół problemów historii w szkole dziesięcioletniej*, „SP” z dnia 13 X 1976, nr 233.

Język polski i historia w 10-latce. Spotkanie dyskusyjne w Halinie, „SP” z dnia 26 X 1976, nr 244.

Juskiewicz R., *Czy potrzebne eksperymenty*, „SP” z dnia 10 XI 1976, nr 257.

Karta Praw i Obowiązków Nauczycieli narzędziem doskonalenia edukacji narodowej. Przemówienie Jerzego Hagmajera - Koło PAX, „SP” z dnia 28.04.1972, nr 10.

Kwiatkowski H., *Nauczyciel historii i jego warsztat pracy*, „SP” z dnia 27/28 XI 1976, nr 271.

Libiszowska Z., *Refleksje posejmikowe*, „SP” z dnia 2 XI 1976, nr 250.

Marchocki E., *Szkoła obywatelskiej postawy*, „SP” z dnia 8 XI 1976, nr 255.

Nauka historii - szkołą pięknej wyobraźni, rozmowa z prof. dr. Aleksandrem Krawczukiem, „SP” z dnia 16/17 X 1976, nr 236.

Oleńnik K., *Eksperyment trwa*, „SP” z dnia 2 X 1973, nr 235.

Piasecki B., *W sprawie jedności kształcenia i wychowania, świeckości szkoły, w sprawie rodziny*. Przemówienie sejmowe Bolesława Piaseckiego, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246.

Rada Stowarzyszenia PAX ds. Nauki i Kultury, Uwagi w sprawie reformy oświaty i szkolnictwa podstawowego, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16.

Słuszne korekty, rozmowa z prof. dr. hab. Władysławem Czaplińskim, „SP” z dnia 8 XI 1976, nr 255.

Szczawiński J., *Kadry na miarę potrzeb*, „SP” z dnia 4 X 1973, nr 237.

Szkoła, która uczy patriotyzmu, „SP” z dnia 10 X 1973, nr 242.

Szczawiński J., *Dlaczego optymizm?*, „WTK” z dnia 9 X 1966, nr 41.

Wernic A., *O miejsce historii w nowej szkole*, „SP” z dnia 25/26 IX 1976, nr 219.

Wernic A., *Program nauczania nadal otwarty*, „SP” z dnia 9-10 X 1976, nr 230.

Uroczyste posiedzenie Sejmu w sprawie dalszego rozwoju oświaty i wychowania, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246.

W dwudziątą rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej, „SP” z dnia 15 X 1973, nr 246.

W oczach praktyków - wypowiedzi nauczycieli: dr. Edwarda Tomaszewskiego i Mariana Nowaka, „SP” z dnia 16 XII 1976, nr 286.

Za dyskusją nad całokształtem edukacji historycznej, rozmowa z prof. dr. Marianem Drozdowskim, „SP” z dnia 30/31 X 1976, nr 248.

„Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX”

Braun-Gałkowska M., *Funkcje wychowawcze rodziny. Na marginesie raportu o Stanie Oświaty*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1973, nr 4.

Kardaszewicz J., *Prasa Stowarzyszenia PAX o programach historii*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16.

Komorowski B., *Problemy wychowania patriotycznego i obywatelskiego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1979, nr 3.

Marlewski J., *Co z tą oświatą*, [w:] „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1982, nr 1/32.

Nad reformą oświaty i wychowania, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16.

Rada Stowarzyszenia PAX ds. Nauki i Kultury *Uwagi w sprawie reformy oświaty i szkolnictwa podstawowego*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16.

Zdrojkowska Z., *Język polski w zreformowanej szkole*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” 1977, nr 3/16.

„Zorza”

Kurzyna M., *Na przykładzie języka polskiego*, „Zorza” 1976, nr 37.

„Wrocławski Tygodnik Katolików”

Dowiat J., *Historia w nowej szkole*, „WTK” z dnia 10 IX 1976, nr 38.

Galia est omnis divisa, rozmowa z Wandą Luciakową, „WTK” 1976, nr 5.

Jackowski A., *Zwierciadło wydarzeń*, „WTK” 1976, nr 16.

Krzyżanowski J., *Uczy przeszłości narodu*, „WTK” 1976, nr 16.

Ogary poszły do lasu, „WTK” 1976, nr 12.

Suchodolski B., *Kształcenie uczuć i wyobraźni*, „WTK” 1976, nr 20.

Szczypa J., *Podręczniki puchną, uczniowie garbacieją*, „WTK” 1976, nr 20.

Szomański A., *Reforma nieustająca*, „WTK”, 1976, nr 38.

Wagner J., *Współczesna rodzina polska*, „WTK” 1976, nr 16.

„Kierunki”

Janicki W., *Reforma o edukacji narodowej*, „Kierunki” z dnia 27 VI 1976, nr 26.